Dny práva 2011 – Days of Law 2011 [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012 ISBN (soubor) 9788021047334. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/

MOŽNÉ DOPADY NESPLNĚNÍ POVINNOSTI VNITROSTÁTNÍCH SOUDŮ APLIKOVAT PRÁVO EU EX OFFICIO

LIBOR HAVELKA

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Podle judikatury Soudního dvora EU mají vnitrostátní orgány povinnost aplikovat právo EU ex officio vždy, když mají obdobnou povinnost aplikovat ex officio vnitrostátní předpisy podle práva vnitrostátního. V některých případech jsou vnitrostátní orgány povinny aplikovat právo EU z moci úřední i nad rámec tohoto pravidla. Jaká situace ale nastane, pokud se strany řízení práva EU nedovolají a soud sám právo EU neaplikuje? Příspěvek si klade za cíl vymezit povinnost vnitrostátní aplikace práva EU ex officio a především nastínit možnosti, které připadají v úvahu v souvislosti s nápravou takto vadných rozhodnutí

Key words in original language

ex officio aplikace práva EU, iura novit curia, procesní právo

Abstract

According to the case-law of the Court of Justice of the EU, national authorities have an obligation to apply EU law ex officio whenever there is a similar obligation to apply national rules ex officio by national law. In some cases, national authorities are obliged to apply EU law ex officio beyond this rule. What situation occurs when the parties to the proceedings do not raise EU law issues on their own and the court itself does not apply EU law either? The article aims to define the obligation to apply EU law ex officio and in particular to outline the possible options available to overcome these defective decisions.

Key words

ex officio application of EU law, iura novit curia, procedural law

1. ÚVODNÍ POZNÁMKY

Právo EU představuje pro vnitrostátního právníka zvláštní fenomén. S ohledem na principy určující vnitrostátní aplikaci práva EU může právo EU sloužit jako východisko ze zdánlivě bezvýchodné situace a překlenout nepříznivé ustanovení vnitrostátního práva. Stejně tak si lze ale představit situaci, kdy unijní právní úprava bude pro účastníka řízení méně výhodná než národní právo; v tom případě bude zřejmě doufat, že protistrana nebude unijním právem argumentovat a soud jej následně neaplikuje.

Co když však nastanou takové okolnosti, kdy předmětem řízení bude právní vztah, na který dopadá právo EU, ale účastníci řízení se unijního práva nedovolají a ani soud sám relevantní unijní

předpis neaplikuje? Odpověď závisí na tom, zda je soud povinen v takovém případě aplikovat právo EU ex officio nebo není. Jedná se o otázku odvislou jak od vnitrostátního práva, tak od judikatury Soudního dvora EU (dále jen "SD").

Nelze samozřejmě vyloučit hypotetický případ, kdy účastník řízení neargumentuje právem EU z důvodu, že o existenci daného unijního předpisu nevěděl a v důsledku toho byl ve sporu neúspěšný, protože ani soud sám unijní právní úpravu nevyhledal a neaplikoval, ačkoliv v daném případě tuto povinnost měl. Neúspěšný účastník řízení se následně s určitým časovým odstupem o existenci unijního předpisu dozví. Existují vůbec v kontextu českého právního řádu prostředky, kterými by bylo možné zvrátit takto nepříznivé rozhodnutí? Cílem tohoto příspěvku je stručně vymezit povinnost vnitrostátních soudů aplikovat právo EU ex officio, nastínit potenciální prostředky obrany proti porušení této povinnosti a především poukázat na problémy, které se s uvedeným pojí.[1]

2. POVINNOST APLIKACE PRÁVA EU EX OFFICIO

Meze zohledňování práva EU z úřední povinnosti jsou odvozeny ze známých principů rovnocennosti a efektivity, které ve své judikatuře stanovil SD s ohledem na vztah práva EU a vnitrostátních procesních předpisů.

Princip rovnocennosti promítnutý do povinnosti zohledňovat právo EU ex officio znamená, že vnitrostátní soud má povinnost vyhledat a aplikovat unijní předpis vždy, kdy má obdobnou povinnost ohledně vnitrostátního práva. Toto je fakticky základní vodítko, formulované SD ve věci Van Schijndel, které se uplatní ve většině případů.[2]

Věc bohužel není jen takto jednoduchá; v problematice povinnosti aplikace práva EU ex officio se částečně odráží někdy těžko čitelné rozlišení použití zásad rovnocennosti a efektivity.[3] To lze ilustrovat na rozhodnutí Peterbroeck, vydané de facto souběžně s

---

[1] Příspěvek vychází z českého civilního procesu - stranou je tak ponechána povinnost aplikace práva EU jinými státními orgány než soudy, i otázka (ne)aplikace práva EU a následných možností obrany v rámci řízení trestního a správního.

[2] Rozhodnutí ze dne 14. 12. 1995 ve spojených věcech C-430/93 a C-431/93, Van Schijndel & Van Veen v. Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten.

[3] Viz např. Bobek, M.: Why There is no Principle of 'Procedural Autonomy' of the Member States, in: de Witte, B., Micklitz, H. (eds): The European Court of Justice and Autonomy of the Member States, Cambridge: Intersentia, 2011, pp. 305-322, ISBN 978-94-000-0026-1.

rozsudkem Van Schijndel.[4] Zde s ohledem na specifické okolnosti případu převážil princip efektivity a požadavek efektivní ochrany unijního práva.

V případě Peterbroeck se jednalo o specifické okolnosti konkrétního případu. Existují však oblasti, v nichž SD zásadně dovodil povinnost zohlednění práva EU nad rámec zásady rovnocennosti. Prozatím lze mezi tyto oblasti řadit právo hospodářské soutěže a ochrany spotřebitele.[5] V těchto dvou oblastech je dle judikatury SD národní soud povinen ex officio aplikovat unijní právo, přestože tuto povinnost nemá podle vnitrostátního práva ani s ohledem na právo národní. Příkladem může být ex officio aplikace směrnice Rady 93/13/EHS o nekalých smluvních ujednáních za účelem rušení rozhodčích doložek ve spotřebitelských smlouvách.[6] Tento výčet oblastí, kde převládá zásada efektivity, samozřejmě nemusí být konečný a patrně ani není. V úvahu přichází i další oblasti práva EU, které by mohl pravděpodobně SD považovat za "privilegované" jako např. zákaz diskriminace z důvodu státní příslušnosti aj.[7]

Vůdčím principem na poli zohledňování práva EU z úřední povinnosti ale zůstává rovnocennost. V konkrétních řízeních na vnitrostátní úrovni je proto nutné zjistit, kdy je soud podle národního práva aplikovat ex officio vnitrostátní právo i bez návrhu některého z účastníků řízení - jinými slovy, jaký je ve vnitrostátním právu rozsah použití zásady iura novit curia. Tato otázka nemusí mít jednoznačnou odpověď a leckdy bude vyžadovat i určité interpretační úsilí.

Například v Polsku závisí v civilním řízení dosah zásady iura novit curia na rozlišení hmotného a procesního práva a také na stupni řízení. V prvním stupni řízení musí polské soudy zohledňovat z úřední povinnosti jak právo hmotné, tak procesní, ale ve stupni druhém až na některé odchylky jen právo hmotné - procesní chyby soudu prvního stupně jsou až na některé výjimky zhojeny a nelze k nim přihlížet.[8]

---

[4] Rozhodnutí ze dne 14. 12. 1995 ve věci C-312/93 Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS v. Belgium.

[5] Rozhodnutí ze dne 1. 6. 1999 ve věci C-126/97 Eco Swiss China Time Ltd. v. Benetton International NV, rozhodnutí ze dne 26. 10. 2006 ve věci C-168/05 Elisa María Mostaza Claro v. Centro Móvil Milenium SL a další.

[6] Nový, Z.: Spotřebitelské úvěry a rozhodčí řízení, Jurisprudence, Praha: Wolters Kluwer, 2010, roč. 19, č. 7, str. 25, ISSN 1802-3843 a v předchozí poznámce pod čarou uvedené rozhodnutí Mostaza Claro, bod 38.

[7] Bobek, M., Bříza, P., Komárek, K.: Vnitrostátní aplikace práva Evropské unie, Praha: C. H. Beck, 2011, str. 266, ISBN 978-80-7400-377-6.

[8] Ereciński, T.: When must national judges raise european law issues on their own motion?, ERA-Forum, 2010, roč. 11, č. 4, str. 525 - 526.

V českém prostředí nalézá zásada iura novit curia své vyjádření v § 121 občanského soudního řádu (dále jen "OSŘ"), podle nějž "není třeba dokazovat skutečnosti obecně známé nebo známé soudu z jeho činnosti, jakož i právní předpisy uveřejněné nebo oznámené ve Sbírce zákonů České republiky." OSŘ tedy explicitně nehovoří i o předpisech uveřejněných v Úředním věstníku Evropské unie, interpretačně však lze poměrně spolehlivě dovodit, že § 121 OSŘ zahrnuje i unijní předpisy.[9] Uvedené vyplývá z požadavku uplatňování zásady rovnocennosti, formulovaném SD.

Soud musí znát objektivní právo, což zahrnuje vyhledání relevantní právní normy, její interpretaci a aplikaci; právní poznatky by měl soud získávat ze své profesní činnosti, mimo rámec procesu.[10] Platí-li uvedené pro právo české, je nutné tato pravidla vztáhnout i na právo unijní.

Samostatnou otázku představuje problém součinnosti stran, resp. "pomoci" soudu ze strany účastníků řízení. Pokud ve vztahu k českému právu platí, že účastníci řízení nemají povinnost soudu svými návrhy pomáhat (co se týče "poznávání" práva), [11] mělo by s ohledem na zásadu rovnocennosti stejné platit i pro právo EU. Setkat se lze ale i s jinými názory, požadujícími aktivnější roli účastníků řízení, potažmo jejich právních zástupců.[12]

Shrneme-li tedy obecně dopad judikatury SD na otázku povinnosti ex officio aplikace unijního práva ve vnitrostátních právních řádech, dojdeme k závěru, že SD sice určil "klíč" ke stanovení této povinnosti, ovšem v důsledku použití tohoto "klíče" není obsah povinnosti ex officio aplikace práva EU jednotný, neboť spočívá na vnitrostátním právu. V kvalitativně obdobných řízeních tak může dojít k tomu, že ve stejné situaci během řízení v některém z členských států bude mít soud povinnost zohlednit právo EU z úřední povinnosti a v jiném nikoliv. Paradoxně tam, kde se dle SD uplatní namísto principu rovnocennosti ve vztahu k vnitrostátním právním řádům invazivnější zásada efektivity (oblast hospodářské soutěže a spotřebitelského práva), bude povinnost ex officio aplikace unijního práva v celé jurisdikci EU.

---

[9] Bobek, M., Bříza, P., Komárek, K., op. cit. č. 7, str. 266.

[10] Winterová, A. a kol.: Civilní právo procesní, Praha: Linde Praha, 2011, str. 226, ISBN 978-80-7201-842-0.

[11] Tamtéž.

[12] Kühn, Z.: Iura novit curia: aplikace starého principu v nových podmínkách, Právní rozhledy, roč. 12, č. 8, str. 299, ISSN 1802-3843.

3. PORUŠENÍ POVINNOSTI APLIKACE PRÁVA EU EX OFFICIO V NEPRAVOMOCNÉM SOUDNÍ ROZHODNUTÍ

Vraťme se nyní k hypotetickému příkladu popsanému v úvodu příspěvku, kdy ani jedna ze stran řízení neargumentuje (řekněme, že z toho důvodu, protože o unijní úpravě neví) právem EU a soud unijní normu neaplikuje. Následně soud vydá rozhodnutí a jedna ze stran, která byla ve sporu neúspěšná, se ve lhůtě pro podání řádného opravného prostředku doví o existenci unijního předpisu, který by za předpokladu jeho aplikace pravděpodobně znamenal úspěch v řízení.

Otázkou, kolem které se vše v tomto případě točí, je samozřejmě koncentrace řízení a možnost argumentace právem EU jako odvolacího důvodu, pokud účastník řízení unijním právem neargumentoval již v prvním stupni. Uvedené lze přiměřeně vztáhnout i na dovolání, pokud účastník řízení argumentuje právem EU poprvé až v dovolacím řízení.

Uvedenou otázkou se SD zabýval již v jednom z prvních citovaných rozhodnutí na téma zohledňování práva EU z úřední povinnosti, ve věci Van Schijndel. V uvedeném procesu žalobci poprvé argumentovali právem EU až v řízení před nizozemským nejvyšším soudem (Hoge Raad). Nizozemské právo přitom v rámci kasačního opravného prostředku před nejvyšším soudem vylučuje možnost vznášení nových argumentů s výjimkou argumentů čistě právních; tedy takových, které nevyžadují další posouzení skutkového stavu.[13] SD v tomto případě došel v duchu zásady rovnocennosti k závěru, že argumentace žalobců právem EU není přípustná. Možnost prvotní argumentace unijním právem v odvolacím či dovolacím/jiném obdobném řízení tak bude spočívat především na národním právu. Související problém, který z hlediska přípustnosti argumentace právem EU během opravného řízení může hrát klíčovou roli, představuje někdy složité rozlišení skutkových a právních poznatků.

Co se týče českého kontextu, možnosti neúspěšné strany sporu z důvodu porušení povinnosti aplikace práva EU ex officio prvostupňovým soudem v civilním řízení nastínil již ve svém článku z roku 2004 Zdeněk Kühn.[14] Nabízí se možnost podání odvolání z důvodu nesprávného právního posouzení věci podle § 205 odst. 2 písm. g) OSŘ. V odvolacím řízení je ovšem třeba respektovat ústavní ochranu proti překvapivému rozhodnutí, formulovanou Ústavním soudem v nálezu IV ÚS 544/98, týkajícím se čistění dámských kalhot. Obdobně lze podat dovolání podle § 241a odst. 2 písm. b) OSŘ, neboť rozhodnutí odvolacího soudu, které nezohlednilo z úřední povinnosti unijní právo, přestože být zohledněno mělo, spočívá na nesprávném právním posouzení věci.

---

[13] Rozhodnutí Van Schijndel, op. cit. č. 2, bod 11.

[14] Kühn, Z., op. cit. č. 12, str. 298.

4. PORUŠENÍ POVINNOSTI APLIKACE PRÁVA EU EX OFFICIO V PRAVOMOCNÉM SOUDNÍ ROZHODNUTÍ

Mnohem zajímavější a kontroverznější situace nastává, pokud se neúspěšný účastník sporu o existenci pro něj příznivého unijního předpisu doví až s delším časovým odstupem po uplynutí lhůty k odvolání, aniž by odvolání (byť z jakéhokoliv jiného důvodu) podal. Tím pádem ztrácí možnost odvolacího, ale potenciálně i dovolacího řízení a stojí před překážkou pravomocného rozhodnutí. Hned zpočátku je třeba předeslat, že takováto procesní pozice je pro dotčeného účastníka řízení velmi nepříhodná.

Na problém se lze podívat z úhlu jak unijního, tak vnitrostátního práva. Co se týče mimořádných opravných prostředků (vyjma dovolání), český OSŘ zná obnovu řízení a žalobu pro zmatečnost. Institut žaloby pro zmatečnost čistě teoreticky sice pojmově dopadá na námi zkoumanou situaci, jelikož má sloužit jako nástroj ke "zrušení pravomocných rozhodnutí soudu, která trpí takovými vadami, jež představují porušení základních principů ovládajících řízení před soudem,"[15] ale s ohledem na taxativní výčet důvodů, pro něž je možné žalobu pro zmatečnost podat, tato varianta v podstatě padá. Obnova řízení také nenabízí příliš funkční prostředek nápravy, jelikož řeší nedostatky skutkového charakteru. Opět pouze teoretickou možnost nabízí hypotetická situace, kdy by z judikatury SD vyplynulo, že český soud rozhodl v našem uvažovaném případě chybně. Takové rozhodnutí by mohlo představovat nové rozhodnutí ve smyslu § 228 odst. 1 písm) a OSŘ, které následnou obnovu řízení umožňuje. V tomto případě by ale možná mnohem větším problémem byla otázka, jakým způsobem kauzu k SD přenést. OSŘ tedy příliš funkční nástroje nenabízí.

Institutem, který by za určité konstelace mohl vznést otázku zákonnosti rozhodnutí soudu prvního stupně z pohledu ústavnosti práva na spravedlivý proces, je však zřejmě institut ústavní stížnosti podle § 75 odst. 2 písm a) zákona o Ústavním soudu. Jedná se o výjimku z povinnosti vyčerpání procesních prostředků, které zákon k ochraně stěžovatelova práva poskytuje, před podáním ústavní stížnosti. Zákon o ústavním soudu stanoví pro podání této ústavní stížnosti jednoletou lhůtu ode dne, kdy ke skutečnosti, která je předmětem ústavní stížnosti, došlo. Neopominutelným požadavkem ovšem je, aby takováto stížnost svým významem podstatně přesahovala vlastní zájmy stěžovatele. S ohledem na tento právně neurčitý pojem tak nelze obecně stanovit, kdy je a kdy není možné toto ustanovení použít.[16]

---

[15] Bureš, J., Drápal, L., Mazanec, M.: Občanský soudní řád: komentář, Praha: C. H. Beck, 2001, str. 939, ISBN 80-7179-739-1.

[16] Šimíček, V.: Ústavní stížnost, Praha: Linde Praha, 2005, str. 141, ISBN 80-7201-569-9.

Doktrína práva EU k problematice res judicata a obecně k možnosti znovu otevřít pravomocné rozhodnutí inspirovala k četným komentářům a názorům, zejména ve vztahu k možnosti znovuotevření správního rozhodnutí, které předestřel SD v případu Kühne & Heitz.[17] V tomto případě je však nutné důsledně odlišit rozhodnutí správní a rozhodnutí soudní, u nichž je požadavek právní jistoty v podobě nezměnitelnosti rozhodnutí přece jen silnější, než u rozhodnutí správních orgánů. Po rozhodnutí ve věci Lucchini[18] se zdálo, že ani prolomení pravomocných rozhodnutí vnitrostátních soudů nebude pro SD tabu. Navazující judikatura SD ale ukázala, že rozhodnutí Lucchini představovalo specifický případ, který se týkal rozhraničení pravomocí mezi členskými státy a (tehdejším) Společenstvím (jednalo se o státní podpory). Nelze z něj tedy paušálně dovozovat možnost znovuotevření pravomocného soudního rozhodnutí v důsledku kolize s právem EU.

Přistoupíme-li na domněnku, že rozhodnutí, ve kterém národní soud neaplikoval unijní právo, ač tuto povinnost měl, je nezákonné, ale s ohledem na překážku věci rozsouzené nenalézáme možnost rozhodnutí revidovat, přichází následně do úvahy otázka odpovědnosti členského státu za škodu. Ta má opět dvě dimenze - unijní, která spočívá v individuální odpovědnosti státu za škodu způsobenou jednotlivci pro porušení práva EU, stanovenou judikaturou SD, a dimenzi vnitrostátní, danou zákonem č. 82/1998 Sb. o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem. Z pohledu námi zkoumaného případu jsou problematické obě dimenze. Právo EU (resp. judikatura SD) sice zná odpovědnost státu za škodu při činnosti justice, ale ta byla doposud formulována jen ve vztahu ke škodě, která vznikne jednotlivci v důsledku rozhodnutí soudu v poslední instanci.[19] České právo naproti tomu předvídá vyčerpání opravných prostředků a zejména zrušení či změnu dotčeného rozhodnutí. O slučitelnosti takovéto úpravy českého zákona o odpovědnosti za škodu státu s právem EU byla vyjádřena již nejednou pochybnost.[20] Má se za to, že požadavek zrušení nebo změny dotčeného rozhodnutí podle uvedeného zákona de facto brání vymáhání škody v případě porušení unijního práva ze strany nejvýše postavených národních soudů. Pokud by bylo toto volání vyslyšeno a zákon č. 82/1998 Sb. by byl

---

[17] Rozhodnutí ze dne 13. 1. 2004 ve věci C-453/00 Kühne & Heitz NV v Produktschap voor Pluimvee en Eieren.

[18] Rozhodnutí ze dne 18. 7. 2007 ve věci C-119/05 Ministero dell'Industria, del Commercio e dell'Artigianato v. Lucchini SpA, formerly Lucchini Siderurgica SpA.

[19] Rozhodnutí ze dne 30. 9. 2003 ve věci C-224/01 Gerhard Köbler v. Republik Österreich.

[20] Viz např. Bobek, M., Komárek, J., Passer, J.: Vyhnáni z rajské zahrady neodpovědnosti: národní soudy a porušení komunitárního práva, Soudce, č. 9, 2004, str. 2-20, ISSN: 1211-5347.

novelizován, aby vyhovoval právu EU, mohla by se jako "vedlejší efekt" potenciálně otevřít cesta i pro odpovědnost státu za škodu jednotlivci z námi diskutovaného příkladu. V současnosti nabízí teoretickou cestu pouze § 8 odst. 3 citovaného zákona, podle nějž je nutné vyčerpání opravných prostředků "nejde-li o případy zvláštního zřetele hodné." Jedná se zde tedy o obdobný problém, jako v případě diskutované přípustnosti ústavní stížnosti bez předchozího vyčerpání opravných prostředků. Přípustnost jednotlivých právních nástrojů, kterými by se mohl účastník řízení bránit nebo žádat škodu, tak spočívá na neurčitých právních pojmech, které do značné míry brání účinné nápravě.

5. (NE)AKTIVITA ÚČASTNÍKA ŘÍZENÍ A ZÁSADA IURA NOVIT CURIA

Celým předchozím textem prostupuje předpoklad, že rozhodnutí, ve kterém národní soud navzdory své povinnosti neaplikuje právo EU nehledě na to, že účastníci řízení právem EU neargumentují, je vadné. Z tohoto předpokladu vycházely i následné úvahy o možnostech případné revize takového rozhodnutí a o (ne)přípustnosti náhrady škody, způsobené státem.

Dalo by se ovšem namítnout, že účastníka řízení nelze vnímat jako pasivní jednotku, ale jako subjekt, který může řízení aktivně ovlivňovat a dbát o svá práva v duchu římské zásady vigilantibus iura scripta sunt. Pokud se tedy svých práv nedomáhá, alespoň v odvolacím či následně dovolacím řízení, nedostatek v podobě neaplikování unijního předpisu je tímto zhojen. Dochází zde ale k napětí mezi principem iura novit curia a výše citovanou zásadou vigilantibus iura scripta sunt. Přestože totiž dle judikatury SD by mělo být s unijním právem zacházeno stejně jako s právem národním, má unijní právo vůči právu národnímu stále někdy pozici "popelky" a bývá přehlíženo, ať již jsou k tomu důvody jakékoliv. Případ neaplikování unijního práva soudem ovšem představuje kvalitativně stejnou situaci, jako kdyby národní soudce v některém řízení neaplikoval relevantní národní předpis. Vzhledem k tomu, že povědomí o vnitrostátním právu bude u soudců a často jistě i účastníků řízení nesrovnatelně větší než u práva unijního, je zřejmé, že situace kdy by nebyl aplikován vnitrostátní předpis, bude pravděpodobně výjimečná. Lze se ovšem jen dohadovat, v kolika

Literature:

- Bobek, M.: Why There is no Principle of 'Procedural Autonomy' of the Member States, in: de Witte, B., Micklitz, H. (eds): The European Court of Justice and Autonomy of the Member States, Cambridge: Intersentia, 2011, ISBN 978-94-000-0026-1.
- Bobek, M., Bříza, P., Komárek, K.: Vnitrostátní aplikace práva Evropské unie, Praha: C. H. Beck, 2011, ISBN 978-80-7400-377-6.
- Bobek, M., Komárek, J., Passer, J.: Vyhnáni z rajské zahrady neodpovědnosti: národní soudy a porušení komunitárního práva, Soudce, č. 9, 2004, ISSN: 1211-5347.

- Bureš, J., Drápal, L., Mazanec, M.: Občanský soudní řád: komentář, Praha: C. H. Beck, 2001, ISBN 80-7179-739-1.
- Ereciński, T.: When must national judges raise european law issues on their own motion?, ERA-Forum, 2010, roč. 11, č. 4.
- Kühn, Z.: Iura novit curia: aplikace starého principu v nových podmínkách, Právní rozhledy, 2004, roč. 12, č. 8, ISSN 1210-6410.
- Nový, Z.: Spotřebitelské úvěry a rozhodčí řízení, Jurisprudence, Praha: Wolters Kluwer, 2010, roč. 19, č. 7, ISSN 1802-3843.
- Pelikánová, I.: Rozum, právo a interpretace, Bulletin advokacie, Praha: ČAK, 2010, č. 12, ISSN 1210-6348.
- Svoboda, K.: Žaloba v civilním řízení, Praha: Wolters Kluwer, 2010, ISBN: 978-80-7357-535-9.
- Šimíček, V.: Ústavní stížnost, Praha: Linde Praha, 2005, ISBN 80-7201-569-9.
- Winterová, A. a kol.: Civilní právo procesní, Praha: Linde Praha, 2011, ISBN 978-80-7201-842-0.

Contact – email
210721@mail.muni.cz